

CEĻĀ UZ LATVIJAS VALSTI

Literatūra:

Latvijas vēsture. 20. gadsimts. Jumava, 2005.
1990. gada 4. maija Latvijas Neatkarības
deklarācija: starptautiskie un iekšpolitiskie
aspekti. Latvijas Universitāte, 2011.
Latvijas valsts atjaunošana: 1986–1993. Latvijas
Vēstures fonds, 1998.
Ieskats Latvijas vēstures svarīgākajos
jautājumos. Valsts kanceleja, 2016.
http://www.mk.gov.lv/sites/default/files/editor/lv_vesture100gadei.pdf

Avoti

Ieskats Latvijas vēstures svarīgākajos jautājumos.
Valsts kanceleja, 2016., 92.–115. lpp.

http://www.mk.gov.lv/sites/default/files/editor/lv_vesture100gadei.pdf

Attēlā

Cilvēki pie Augstākās padomes (tagad Saeima)
Neatkarības deklarācijas pieņemšanas laikā. Rīga,
1990. gada 4. maijs. Fotogrāfs Aivars Liepiņš
Latvijas Kara muzeja krājums

¹ Amata nosaukums – Padomju Savienības
Komunistiskās partijas (PSKP) Centrālās
komitejas (CK) ģenerālsekretārs

4. maija Neatkarības deklarācija

Otrā pasaules kara laikā Latvijas Republika bija zaudējusi savu neatkarību. PSRS okupācija Latvijā saglabājās arī pēc kara beigām, Latvijas tautai tika uzspiests PSRS politiskais un sociālekonomiskais modelis. Neraugoties uz plašajām represijām un okupācijas režīma izvērsto iedzīvotāju ideoloģisko "apstrādi", Latvijas tautas ilgas pēc neatkarības neizdevās iznīcināt. Kolīdz tas kļuva iespējams, Latvijas sabiedrība uzsāka mērķtiecīgu neatkarības atjaunošanu, un šī procesā (kas dēvēts arī par Trešo atmodu jeb Dziesmoto revolūciju) būtiska loma bija Neatkarības deklarācijas pieņemšanai 1990. gada 4. maijā.

Vēsturiskais konteksts Trešās atmodas sākumam

Neatkarības atjaunošanas process kļuva iespējams, pateicoties izmaiņām PSRS politiskajā situācijā. 1985. gadā par PSRS vadītāju¹ kļuva Mihails Gorbačovs, kurš iniciēja daudzpusīgas reformas, tostarp arī sabiedrības demokratizācijas virzienā. Sākot ar 1987.–1988. gadu tika pieļauta viedokļu dažādība, arvien brīvāki kļuva mediji (TV, radio, laikraksti un žurnāli). Netika cenzēta informācija, kuras saturs tiešā veidā norādīja uz PSRS okupācijas režīma Latvijai nodarīto postu un represijām. 1988. gadā sāka atklāti

Avoti

Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, AS "Latvijas Avīze". 100 Latvijas vēstures relikvijas, 2012., SIA "Jelgavas Tipogrāfija", 194., 195. lpp.

Attēlā

Konstantīns Pupurs ar Latvijas Republikas sarkanbaltsarkano karogu pie Brīvības pieminekļa 1988. gada 14. jūnijā.

Latvijas Kara muzeja krājums

runāt par to, ka 1940. gadā Latvija tika okupēta. Arvien atklātāk tika pausti viedokļi par valstiskās neatkarības atjaunošanu.

Pirmais oficiālais mītiņš komunistiskā terora upuru piemiņai notika pie Politiskās izglītības nama (tagad – Kongresu nams) 1988. gada 14. jūnijā. Mītiņa noslēgumā dalībnieki devās gājienā uz Brīvības pieminekli. Gājiena laikā Latvijas cilvēktiesību aizstāvēšanas grupas "Helsinki - 86" Rīgas nodaļas aktīvistis un toreizējais Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filozofija fakultātes students Konstantīns Pupurs pirmo reizi padomju okupācijas laikā oficiālā pasākumā paceļ Latvijas Republikas sarkanbaltsarkano karogu un iznes to cauri visai Rīgai no Brīvības pieminekļa līdz Mātes tēlam Brāļu kapos.

Pēc 14. jūnija gājiena ar sarkanbaltsarkano karogu K. Pupuram un viņa mātei tika atņemta PSRS pavalstniecība un uzdots divu nedēļu laikā atstāt valsti.

Demokratizācijas procesā tika pieļauta dažādu Komunistiskajai partijai tiešā vai netiešā veidā nepakļautu sabiedrisku organizāciju dibināšana. Kulmināciju šis process sasniedza 1988. gada 8. oktobrī, kad tika dibināta Latvijas Tautas fronte (LTF). Šī organizācija strauji kļuva par galveno sabiedriski politisko pārmaiņu virzītājspēku, un jau 1989. gadā LTF līderi atklāti sāka diskutēt par Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas nepieciešamību. Neatkarības atjaunošanas ideja vienoja triju Baltijas valstu (Latvijas, Lietuvas un Igaunijas) tautas. Spilgts šīs vienotības simbols bija 1989. gada 23. augustā sarīkotā akcija "Baltijas ceļš", iedzīvotājiem caur visu triju valstu teritorijām sadodoties rokās, tādējādi demonstrējot savstarpēju solidaritāti un apņēmību atjaunot valstu neatkarību. Šī akcija ieguva arī plašu starptautisku rezonansi, apliecinot, ka neatkarības atjaunošanai ir ļoti liels

sabiedrības atbalsts. Jāatzīst, ka Rietumos daudzi politiķi pret Baltijas tautu centieniem atjaunot neatkarību sākotnēji izturējās rezervēti, jo baidījās sabojāt attiecības ar reformistiski noskaņoto PSRS līderi M. Gorbačovu, kā arī no vardarbības uzliesmojumiem starp neatkarības atbalstītājiem un pretiniekiem. Šī attieksme strauji mainījās, kad Baltijas tautas apliecināja konsekventu pieturēšanos pie nevardarbīgām neatkarības atgūšanas metodēm pat brīžos, kad pret tām tika pavērsti ieroči (piemēram, 1991. gada janvārī Barikāžu laikā). Lai iespēju

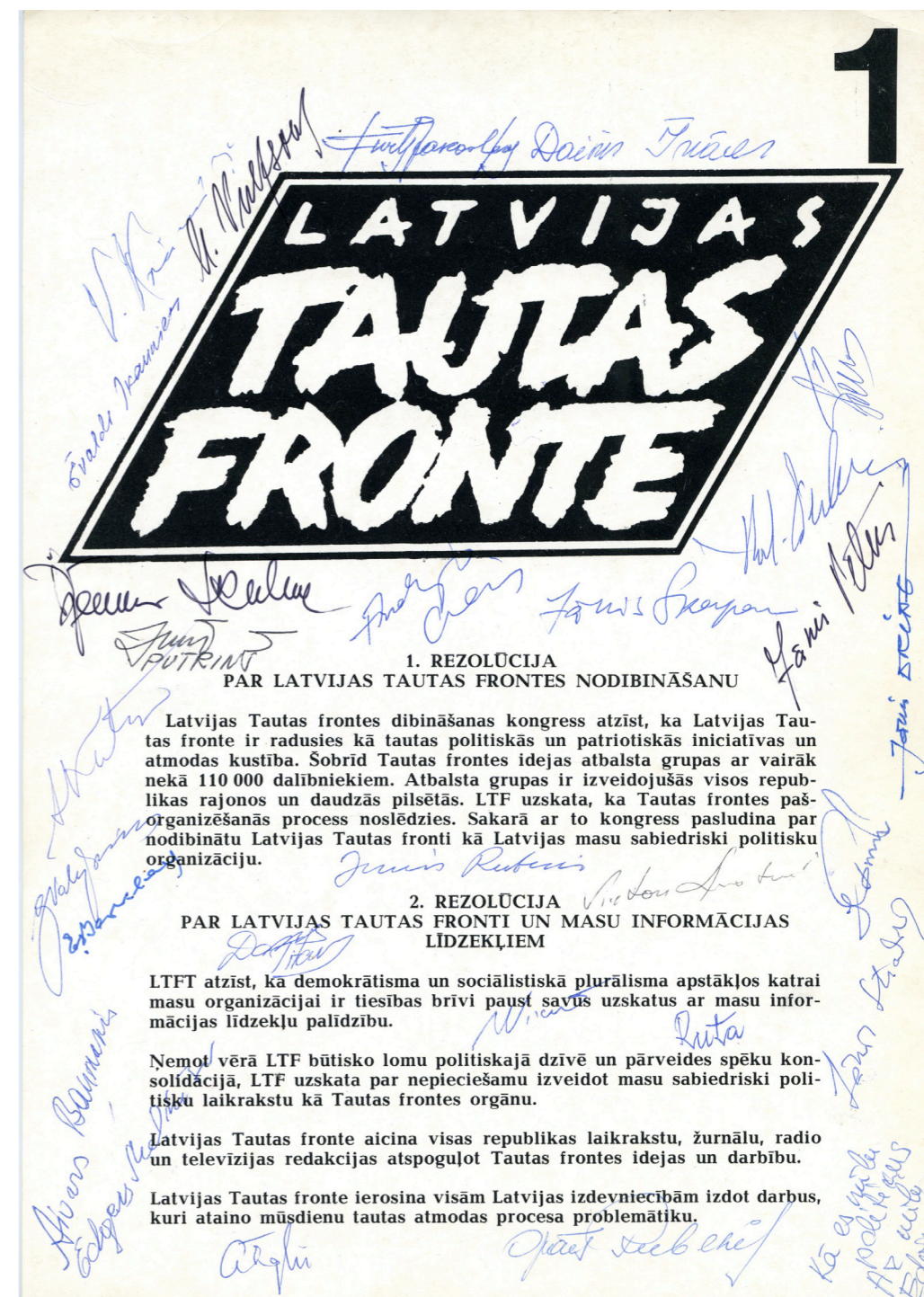
robežās izvairītos no konfrontācijas ar PSRS centrālo varu, neatkarības atjaunošana tika virzīta, izvēloties parlamentāro ceļu un iegūstot vairākumu republiku augstākajās padomēs.

LTF uzvara Latvijas PSR Augstākās padomes vēlēšanās – Neatkarības deklarācijas pieņemšanas priekšnosacījums

Pēdējās demokrātiskās vēlēšanas līdz LTF dibināšanai Latvijā bija notikušas 1931. gadā, kad tika ievēlēta Latvijas Republikas 4. Saeima. Ne Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma, ne padomju un vācu okupācijas laikā demokrātiskas vēlēšanas Latvijā nenotika. Tomēr, lai radītu iespaidu par demokrātisku valsts pārvaldes formu, PSRS okupācijas periodā reizi četros (vēlāk piecos) gados tika organizētas pseidoparlamentu – Augstāko padomju (AP) vēlēšanas. Reālas varas AP nebija, jo valsts un valdības politiku noteica un kontrolēja PSRS Komunistiskā partija un tās republikāniskā filiāle – Latvijas Komunistiskā partija (LKP). Situācija mainījās pēc sabiedrības demokratizācijas, kad LKP sāka zaudēt varas monopolu Latvijā. Jau tā Latvijas PSR AP, kas bija ievēlēta 1985. gadā, pēc LTF dibināšanas arvien vairāk sāka ieklausīties sabiedrības viedoklī un, pieņemot lēmumus, arvien biežāk sāka ņemt vērā LTF, nevis LKP ieteikumus. 1989. gadā notika PSRS AP vēlēšanas, kurās vēlētāji lielāku atbalstu pauda LTF, nevis LKP izvirzītajiem kandidātiem. LTF pieņēma lēmumu piedalīties Latvijas PSR AP vēlēšanās 1990. gada 18. martā, lai parlamentā iegūtu vairākumu – divas trešdaļas balsu, kas ļautu pieņemt lēmumu par valstiskā statusa maiņu atbilstoši PSRS konstitūcijai. Pirms vēlēšanām LTF atklāti deklarēja, ka galvenā jaunā parlamenta prioritāte LTF uzvaras gadījumā būs Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošana.

Attēlā

1988. gada 9. oktobra rezolūcija par Latvijas Tautas frontes dibināšanu, pirmā lapa ar līderu parakstiem, 1988. gada 9. oktobris.
Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājums

Avoti

Ieskats Latvijas vēstures svarīgākajos jautājumos. Valsts kanceleja, 2016., 116.-127. lpp.

http://www.mk.gov.lv/sites/default/files/editor/lv_vesture100gadei.pdf

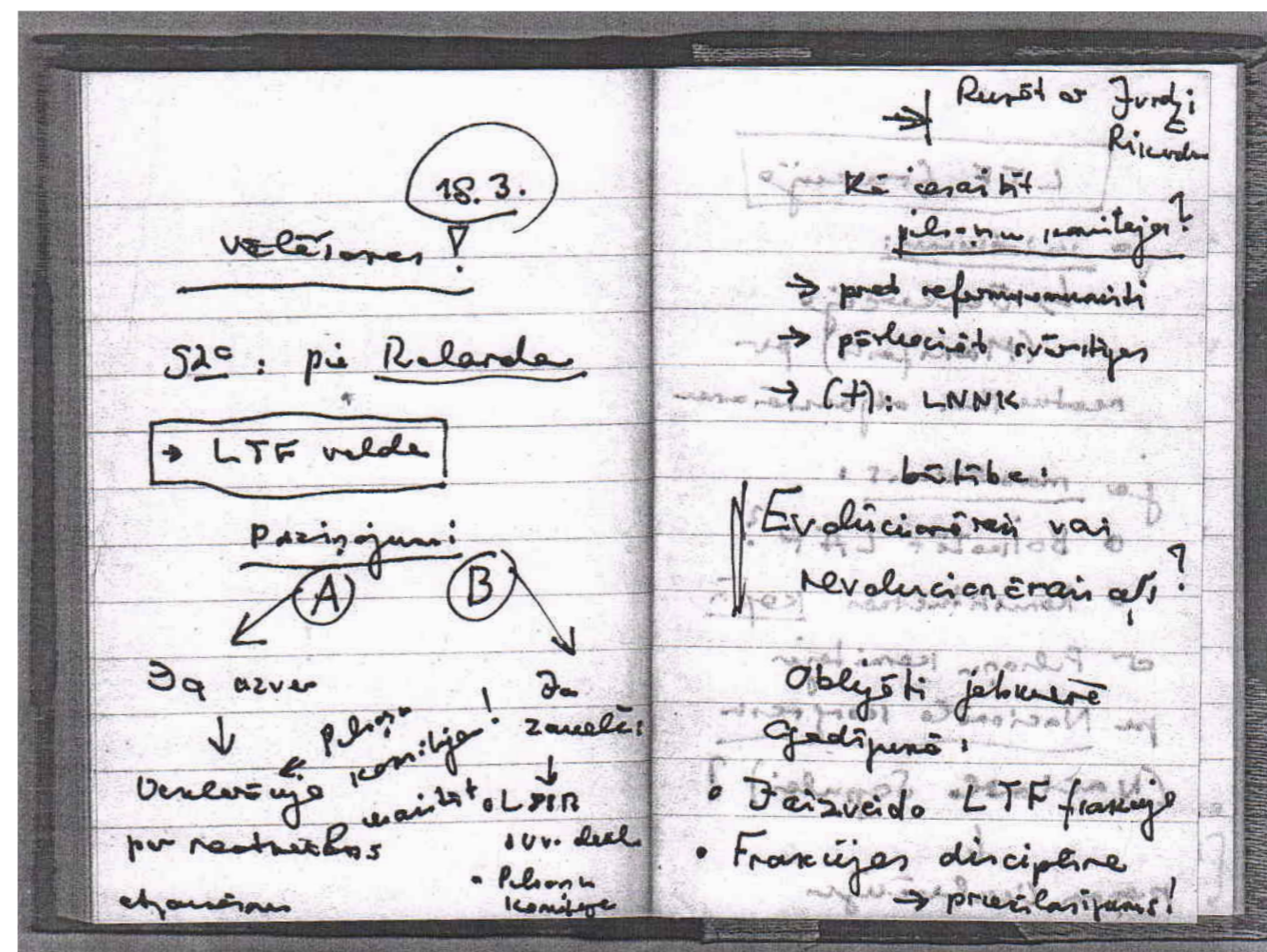
Attēlā

Egila Levita 1990. gada 18. martā – AP vēlēšanu dienā – veiktās piezīmes par dažādiem nākotnes scenārijiem, kā arī neatkarību atbalstošo spēku konsolidācijas nepieciešamību.

Avots – E. Levita personīgais arhīvs.

Iegūt vairākumu – divas trešdaļas balsu – bija ambiciozs mērķis, jo ne visi Latvijas iedzīvotāji atbalstīja neatkarības atjaunošanu. Atbilstoši likumdošanai tiesības piedalīties vēlēšanās bija ne tikai visiem okupācijas laikā no PSRS iebraukušajiem imigrantiem, bet arī PSRS okupācijas karaspēkā dienējošajiem. Pret Latvijas neatkarības ideju aktīvi nostājās LKP reakcionārais spārns, kā arī ar tā atbalstu 1989. gada janvārī izveidotā Latvijas PSR Internacionālā Darbaļaužu fronte (Interfronte). Notika mēģinājumi šķelt Latvijas iedzīvotājus pēc nacionālā principa. Tā kā etnisko latviešu īpatsvars represiju un imigrācijas no PSRS rezultātā bija nokrities līdz pusei no iedzīvotāju skaita, bija nepieciešams arī pārējo Latvijas iedzīvotāju atbalsts. Situāciju sarežģīja arī radikālāko neatkarības atjaunošanas aizstāvju aicinājumi boikotēt AP vēlēšanas, norādot, ka tās ir nelikumīgas un notiek PSRS okupācijas apstākļos. Tika pieļauti arī alternatīvi attīstības scenāriji gadījumam, ja LTF vēlēšanās nespētu iegūt vairākumu. Visticamāk, tad tiktu īstenots tā sauktais starptautiski tiesiskais ceļš, prasībā par neatkarības atjaunošanu iesaistot tikai 1940. gada okupētās Latvijas Republikas pilsoņus un to pēcnācējus. Būtiskas iestrādes šādā pozīcijā jau bija Pilsoņu komitejai.

1990. gada 18. martā notikušajās Latvijas PSR AP vēlēšanās, cīnoties par 201 vietu parlamentā, LTF izdevās uzvarēt, iegūstot vairākumu, taču izveidotās LTF frakcijas locekļu skaits (131 deputāts) nepieciešamo divu trešdaļu skaitu (134) nerasniedza. Salīdzinoši vājākus rezultātus LTF kandidāti uzrādīja vēlēšanu papildkārtā, kas tika rīkota aprīlī tajos vēlēšanu apgabalos, kur neviens kandidāts pirmajā kārtā nebija ieguvis balsu vairākumu. Tajā pašā laikā daži kā neatkarīgi kandidāti ievēlētie deputāti potenciāli varēja atbalstīt neatkarības deklarāciju. Bija skaidrs, ka neatkarības ideju neatbalstīs 57 frakcijas "Līdztiesība" deputāti.

Neatkarības deklarācijas izstrāde

Jau neilgi pirms AP vēlēšanām 1990. gada martā LTF vadība apsvēra nepieciešamību laikus sagatavot to dokumentu projektus, kas LTF uzvaras gadījumā būtu jāpieņem nākamajai AP. Sagatavot Latvijas neatkarības pasludināšanas dokumenta vadlīnijas uzņēmas Egils Levits.

1990. gada 22. martā jaunievēlētā deputāta Rolanda Rikarda dzīvoklī notika sanāksme, kurā piedalījās Egils Levits, Vilnis Eglājs, Valdis

Birkavs, Romāns Apsītis, Rolands Rikards. Nākamajā dienā, ņemot vērā savas iepriekšējās iestrādes un sanāksmes rezultātus, Egils Levits izstrādāja dokumentu, kas kļuva par topošās deklarācijas "mugurkaulu". LTF valde izveidoja valsts tiesisko jautājumu darba grupu, kurā dalību ņēma Romāns Apsītis, Vilnis Eglājs, Aivars Endziņš, Tālavas Jundzis, Andrejs Krastiņš, Rolands Rikards un Ilmārs Bišers. Darba

Kinohronika par atmodas laika aktualitātēm, arī 1990. gada 4. maija Neatkarības deklarācijas pieņemšanu (1990. gads).

<https://www.filmas.lv/movie/2185/>

Attēlā

Neatkarības deklarācijas projekts (1990. gada 9. aprīļa versija) ar AP deputāta Tālava Jundža piezīmēm. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājums

Avoti

Romāns Apsītis. 1990. gada 4. maija deklarācijas sagatavošana un pieņemšana. Krājumā 1990. gada 4. maija Latvijas Neatkarības deklarācija: starptautiskie un iekšpolitiskie aspekti. 21.–31. lpp.

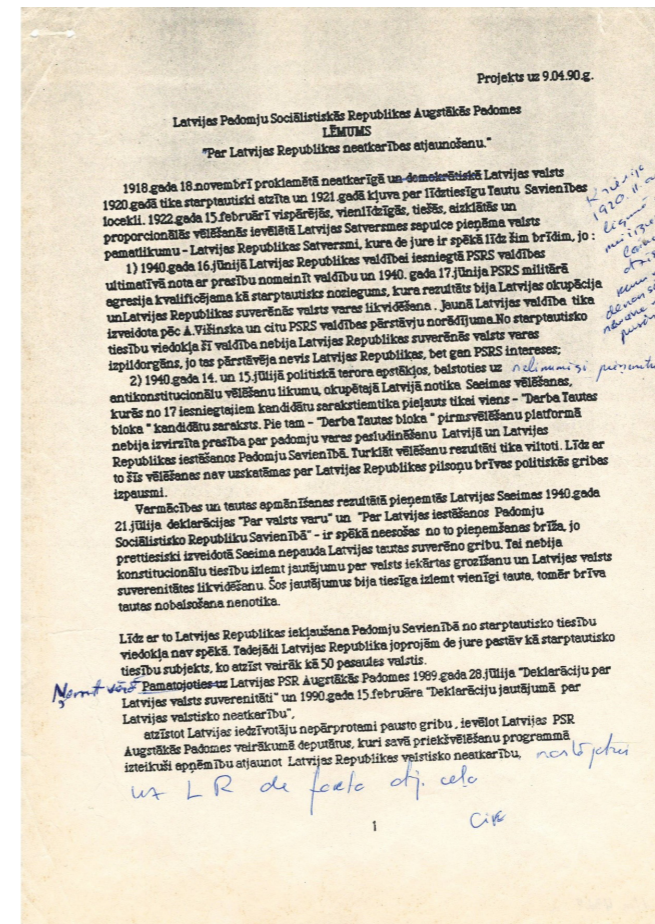
Neatkarības deklarācijas teksts 1990. gada 4. maija versijā, kā arī ar 1991. gada 21. augustā veiktajām izmaiņām

<https://likumi.lv/doc.php?id=75539&mode=DOC>

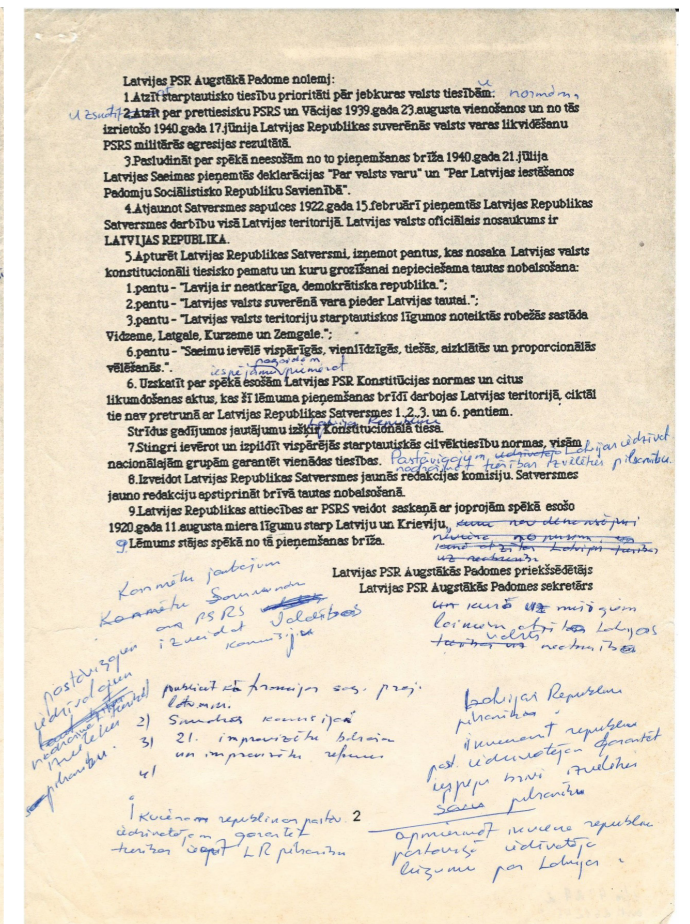
grupa, iesaistoties E. Levitam, kā arī Edgaram Meļķisim un Gunāram Kusiņam, precizēja deklarācijas tekstu. Turpmākajās nedēļās deklarācijas tekstu apsprieda arī LTF frakcijā un līdz 28. aprīlim vienojās par galvenajām pamatnostādņēm un formulējumiem. Tika nolemts paredzēt pārejas periodu Latvijas Republikas valsts varas de facto atjaunošanai. Vienprātīgu atbalstu deklarācijas pieņemšanai pauda vairāk nekā astoņi tūkstoši visu līmeņu ievēlēto tautas deputātu, kas 1990. gada 21. aprīlī bija pulcējušies Rīgā, Daugavas stadionā.

Citāti no Neatkarības deklarācijas:

Nemot vērā Latvijas PSR Augstākās Padomes 1989. gada 28. jūlija «Deklarāciju par Latvijas valsts suverenitāti», 1990. gada 15. februāra «Deklarāciju jautājumā par Latvijas valstisko neatkarību» un 1990. gada 21. aprīļa Vislatvijas tautas deputātu sapulces Aicinājumu, ievērojot Latvijas iedzīvotāju gribu, kas nepārprotami izpausta, ievēlot vairākumā tos deputātus, kuri savā priekšvēlēšanu programmā izteikuši apņēmību atjaunot Latvijas Republikas valstisko neatkarību, nostājoties uz brīvas, demokrātiskas un neatkarīgas Latvijas Republikas de facto atjaunošanas ceļa.

Atzīt starptautisko tiesību pamatprincipu prioritāti pār valsts tiesību normām. Uzskatīt par prettiesisku PSRS un Vācijas 1939. gada 23. augusta vienošanos un no tās izrietošo 1940. gada 17. jūnija Latvijas Republikas suverēnās valsts varas likvidēšanu PSRS militārās agresijas rezultātā.

Pasludināt par spēkā neesošu kopš pieņemšanas brīža Latvijas Saeimas 1940. gada 21. jūlijā pieņemto deklarāciju «Par Latvijas iestāšanos Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā».

Attēlā

Latvijas PSR Augstākās Padomes deputāti pēc deklarācijas "Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu" pieņemšanas pie Augstākās Padomes ēkas. Centrā Dainis Īvāns. Fotogrāfs nezināms. 1990. gada 4. maijs.

Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājums

Tuvojoties Latvijas valsts simtgadei, Valsts kanceleja veido informatīvu materiālu sēriju par Latvijas valsts tapšanu un tās dibinātājiem. Informatīvo materiālu mērķis ir stiprināt valstiskuma apziņu, veicināt izpratni par Latvijas vēsturi un nacionālajām vērtībām, kā arī spilgtām personībām, kuras ietekmējušas vēstures procesus un devušas nozīmīgu ieguldījumu Latvijas valsts dibināšanā un izaugsmē, īpaši valdības darbā.

Pateicamies par ieguldījumu faktu lapas tapšanā Dr. hist. Gatim Krūmiņam

LV100

Informācija par mūsu valsts pirmsākumiem, tās ceļu uz neatkarību un Latvijas valsts simtgades pasākumiem

LV100.lv
www.mk.gov.lv/simgade

Neatkarības deklarācijas pieņemšana

Uz savu pirmo sēdi jaunievēlētā AP sanāca 1990. gada 3. maijā. Pirmajā dienā tika ievēlētas amatpersonas un risināti organizatoriski jautājumi, savukārt par neatkarības deklarāciju bija jālemj 4. maijā. Neraugoties uz opozīcijas centieniem novilcināt laiku, pēc plašām debatēm 19.20 balsojums bija beidzies un deklarācija "Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu" bija pieņemta. "Par" nobalsoja vairāk nekā 2/3 deputātu (138), viens atturējās un 57 deputāti balsojumā nepiedalījās. Pie AP ēkas, gaidot balsojuma rezultātus, bija pulcējušies daudzi iedzīvotāji, kas pēc Neatkarības deklarācijas pieņemšanas ar gaviļiem un apsveikumiem sagaidīja no ēkas iznākošos deputātus. Pulksten 19.00 bija sākusies tautas manifestācija Daugavmalā, kurai pievienojās arī AP deputāti. Bija noslēdzies nozīmīgs neatkarības atgūšanas procesa posms, kurš ievadīja nākamo, ne mazāk sarežģīto – faktiskās neatkarības atjaunošanu.

Neatkarības deklarācijas nozīme

Neatkarības deklarācijas pieņemšanai bija izšķiroši svarīga iekšpolitiska un ārpolitiska nozīme, tas bija pagrieziena punkts neatkarības atgūšanas procesā. Pēc deklarācijas pieņemšanas tika uzsākta neatkarīgai valstij atbilstošu valsts pārvaldes institūciju veidošana, kā arī iepriekšējo institūciju pārveide. Neatkarības atgūšanas procesu smaguma centrs tika pārnests no sabiedriskas organizācijas (LTF) uz visu Latvijas Republikas valsts pārvaldi un tās institūcijām – parlamentu, valdību un

ministrijām. Deklarācijas pieņemšana demonstrēja Baltijas vienotību ceļā uz neatkarību, kas bija svarīgs iekšpolitisks un ārpolitisks faktors. Deklarācijas pieņemšana apliecināja, ka, lai arī Latvijas neatkarības piekritēji ir izvēlējušies nevardarbīgu un konstitucionālu neatkarības atjaunošanas ceļu, tie ir gatavi uz drosmīgiem un principiāliem lēmumiem. Dziļi simboliska bija Latvijas Republikas vēsturiskā nosaukuma atjaunošana, atmetot PSRS okupācijas periodā uzspiesto "padomju sociālistiskā".

Ņemot vērā faktisko realitāti – deklarācijas pieņemšanas brīdī AP nebija virkne instrumentu reālās valsts varas tūlītējai pārņemšanai (sava armija, nauda, diplomātiskās pārstāvniecības) –, kā arī to, ka pret neatkarību principiāli iebilda PSRS centrālā vara Maskavā, deklarācijā bija paredzēts pārejas periods valstiskās neatkarības atgūšanai. Pārejas periods beidzās 1991. gada 21. augustā, kad tika pieņemts Latvijas Republikas konstitucionālais likums "Par Latvijas Republikas valstisko statusu".